

УДК 001(477)Огієнко:811.161.2*271.12
DOI: 10.32626/2309-7086.2026-23.118-124

Зореслава Шевчук

ORCID 0000-0002-9309-5517

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української мови

Кам'янець-Подільський національний

університет імені Івана Огієнка

shevchuk.zoreslava@kpmi.edu.ua

МОВНА НОРМА ЯК ІНСТРУМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ПРАЦЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано концепт мовної норми як ключового інструмента формування та збереження національної ідентичності в мовознавчій і лінгвофілософській спадщині Івана Огієнка. На матеріалі його фундаментальних праць, зокрема «Рідна мова», «Наука про рідномовні обов'язки», «Українська культура», розглянуто мовну норму як багатовимірне явище, що поєднує лінгвістичні, культурні, духовні та етичні аспекти. Обґрунтовано, що в інтерпретації Івана Огієнка мовна норма виконує не лише регулятивну функцію, а й аксіологічну, слугуючи маркером національної самосвідомості, духовної спадкоємності та культурної тяглості. Проаналізовано лексико-стилістичні та риторичні засоби, за допомогою яких учений актуалізує ідею мовної відповідальності як складника громадянської та національної зрілості. Доведено, що мовна норма в працях Івана Огієнка є чинником духовної консолідації нації та важливий елемент її культурної безпеки.

Ключові слова: Іван Огієнко, мовна норма, національна ідентичність, рідна мова, мовна культура, лінгвофілософія, мовна відповідальність.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістичній науці все більшого значення набуває осмислення мови не лише як системи комунікативних знаків, а як складного соціокультурного й духовного феномена, що формує національну свідомість, культурну ідентичність та духовні цінності спільноти. Зростання уваги до ролі мови у консолідації нації, збереженні культурної спадщини та переданні моральних норм обумовлює необхідність дослідження мовної норми не лише як граматики системи, а як механізму духовного й культурного розвитку народу. Науковці сучасності, такі як Н. Зборовська, Г. Вокальчук, Т. Космеда, Л. Масенко, Н. Сологуб, Л. Ткач, І. Фаріон та ін., підкреслюють, що мова є носієм цінностей, традицій, культурної пам'яті та духовної спадкоємності. Вона формує колективне уявлення про себе, впливає на моральний вибір людини та регулює соціокультурні процеси. Показово у цьому контексті є думка Івана Огієнка, висловлена у праці «Українська культура»: «*Мова – це найперша ознака культури народу, бо в ній відбивається його історія, його душа і його духовне життя*» [7, с. 15], що ще раз підкреслює невід'ємний зв'язок мовної системи з духовним буттям нації.

Особливо значущою є проблема осмислення мови як носія ціннісних орієнтирів нації та механізму збереження її історичної пам'яті. У цьому контексті мова

© Зореслава Шевчук, 2026

Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

є не лише засобом комунікації, а передусім системою норм, через які формується колективний досвід, світоглядні уявлення та культурні коди народу. Іван Огієнко у праці «Наука про рідномовні зв'язки» наголошує: *«Кожне слово в мові пов'язане з іншим, і ці зв'язки творять одну нерозривну духовну систему народу»* [6, с. 27], що дозволяє розглядати мовну норму як структурний елемент цієї системи, порушення якого призводить до деформації цілісного національного світогляду.

Норма – це важливе поняття загальної теорії мови і головна категорія теорії культури мови як напряму лінгвістики, що визначає оптимальний вибір і функціонування варіантних засобів. Будь-яка розвинена мова має конкретно-історичну, соціально детерміновану норму [3, с. 42]. Вона впорядковує складну мовну структуру, консолідує національний простір. С. Єрмоленко тлумачить норму як «сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку суспільства» [1, с. 438].

Дотримання мовної норми забезпечує спадкоємність традиції, стабільність національного мовного простору та відтворення ідентифікаційних ознак спільноти. Саме мовна норма уможливорює функціонування мови як чинника культурної автономії та духовної самодостатності нації, оскільки вона регулює не лише мовну практику, а й ціннісне наповнення мовлення. «Норма виступає об'єднувальним і зміцнювальним елементом літературної мови на всіх етапах її розвитку. Вона має своє ядро – незмінний лексичний запас, чіткі граматичні механізми, орфоепічні ознаки, – що забезпечує стабільність літературної мови у часі і об'єднує національний простір. Проте мова, як і будь-який живий організм, постійно розвивається, збагачується, удосконалюється» [3, с. 43]. Дослідники наголошують, що через образні, риторичні та емоційно-оцінні засоби мова фіксує уявлення про національно значуще, формуючи стійкі моделі мовної поведінки, які підтримують відчуття належності до спільної культурної традиції [2 с. 34–39]. У цьому контексті доречно згадати твердження Івана Огієнка про роль рідномовних зв'язків: *«Рідномовні зв'язки передають нам не тільки слова, а й дух давніх поколінь»* [6, с. 31], що засвідчує функціонування мовної норми як механізму передавання культурної пам'яті.

Чільне місце у вивченні мовної норми як інструмента національної ідентичності посідає спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) – видатного українського мовознавця, культурного діяча та мислителя. У його працях, зокрема в книзі «Рідна мова», мовну норму розглядають як фундамент національного буття, морального виховання та духовної консолідації суспільства. Для митрополита Іларіона мова є простором реалізації національної самосвідомості, а її нормативність – умовою збереження цілісності народу. Показовим у цьому контексті є його твердження: *«Поки живе мова, житиме й народ, як національність; не стане мови – не стане й нації»* [5, с. 23], яке доповнюється ідеєю про те, що *«спільна літературна мова є найміцнішою підвалиною для об'єднання нації»* [7, с. 22]. Учений наголошував, що порушення або занепад мовної норми призводять не лише до трансформації мовної системи, а й до ослаблення історичної пам'яті, розмивання культурних орієнтирів та втрати національної ідентичності загалом.

Важливим аспектом окресленої проблеми є взаємозв'язок мовної норми з моральною, релігійною та культурною свідомістю. Іван Огієнко розглядав мову як моральну категорію: *«На кожному кроці й кожної хвилини: охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, і більше того – як честь своєї на-*

ції» [5, с. 38]. Мовна норма, таким чином, стає не лише технічним правилом, а й засобом утвердження морального обов'язку, духовної дисципліни та соціальної відповідальності. Ця концепція перегукується із сучасними соціолінгвістичними підходами, де мовна поведінка є індикатором ціннісної орієнтації, культурної компетентності та громадянської свідомості [4, с. 52–60].

Іван Огієнко наголошував на освітньому вимірі мовної норми, вказуючи, що формування правильного мовлення у дітей та молоді – це акт збереження національної пам'яті та духовного коду народу: «*Мову треба плекати змалку, бо це наш найперший скарб. У родині, де лунає рідне слово, живе Бог і любов*» [5, с. 55]. Він вважав, що дотримання норм не лише підвищує якість комунікації, а й виховує моральну свідомість, формує духовну культуру та ціннісну картину світу.

Проблема мовної норми як інструмента національної ідентичності в працях Івана Огієнка репрезентує й історико-науковий аспект. Мовознавець вважав, що збереження питомих лексичних, фонетичних та граматичних норм є гарантією передання історичних традицій і культурних кодів: «*Рідна мова – це мова наших батьків і прабатьків, дідів і прадідів*» [5, с. 108]. У цьому сенсі мовна норма виконує функцію «мосту» між поколіннями, забезпечуючи неперервність культурного та духовного розвитку нації.

Особливе значення у концепції Івана Огієнка має зв'язок мовної норми з релігійним виміром. Науковець підкреслював, що «*кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри*» [5, с. 55], а також правильне дотримання норм у богослужбових текстах сприяє духовному єднанню народу, передає сакральний зміст і підтримує моральний та культурний фундамент нації.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики проблема мовної норми як інструмента національної ідентичності є особливо актуальною через глобалізаційні виклики, культурну асиміляцію та трансформацію мовного середовища. Втрата нормованого мовного середовища спричиняє викривлення національної свідомості, розмивання культурних кодів і слабшання моральних засад, що підтверджує актуальність системного дослідження цієї теми.

Отже, постановка проблеми дослідження полягає в необхідності комплексного осмислення мовної норми як інструмента формування та утвердження національної ідентичності, що поєднує лінгвістичні, соціокультурні, моральні та релігійні аспекти. Вивчення спадщини Івана Огієнка дозволяє продемонструвати, що дотримання мовної норми не є технічним правилом, а функцією збереження духовного життя нації, її культурної спадщини та морального обов'язку перед майбутніми поколіннями.

Мета статті. Метою статті є ґрунтовне дослідження мовної норми в працях Івана Огієнка як інструмента формування й підтримання національної ідентичності українців. Реалізація поставленої мети передбачає системне поєднання теоретичних положень сучасної лінгвістики з текстоцентричним аналізом мовно-філософської спадщини вченого.

Виклад основного матеріалу. Проблематика мовної норми як інструмента національної ідентичності в працях Івана Огієнка є надзвичайно багатогранною та багаторівневою. Для митрополита Іларіона мова була не лише засобом комунікації, а й основним маркером культурної та духовної самобутності народу, ключем до формування колективної свідомості та духовної ціліс-

ності нації. У книзі «Рідна мова» він наголошує: «Поки живе мова, житиме й народ, як національність; не стане мови – не стане й нації» [5, с. 23], підкреслюючи, що мовна норма є не просто системою правил, а фундаментом національної ідентичності. Цей принцип перегукується з його поглядами на роль літературної мови, яку він розглядав як основний механізм консолідації духовного та культурного потенціалу українського народу [5, с. 16–17]. Водночас у праці «Українська культура» він уточнює цю думку, наголошуючи: «Без спільної літературної мови немає й не може бути сильної національної культури» [7, с. 22], що ще раз акцентує на нормі як консолідаційному чинникові.

Іван Огієнко системно підкреслює, що літературна мова є «найміцнішою основою духовної культури народу» [5, с. 16] і що рівень розвитку нації оцінюється через культуру її слова [5, с. 17]. Такий підхід демонструє цілісне сприйняття мовної норми не лише як граматичного чи орфографічного явища, а як соціокультурного феномена, що визначає моральний, релігійний і етичний статус народу. Іван Огієнко зазначає: «На кожному кроці й кожної хвилини: охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, і більше того – як честь своєї нації» [5, с. 38], де моральна відповідальність за воно стає аналогом обов'язку перед нацією. Цю ж ідею підсилює його інше твердження: «Кожен, хто цурається рідної мови, тим самим зрікається своєї культури» [7, с. 48], що розширює розуміння мовної норми як етичної категорії.

У праці «Рідна мова» мовна норма репрезентується через конкретні лексико-семантичні, морфологічні та синтаксичні засоби, які підкреслюють її сакральний і ціннісний характер. Так, часте вживання епітетів із позитивним оцінним значенням («свята мова», «дорога спадщина», «божественне слово») створює емоційно-піднесену тональність тексту, а анафори та паралелізми підсилюють ритм і проповідницьку функцію мови: «Мова – це сила народу. Мова – це його обличчя. Мова – це його душа» [5, с. 42]. Таким чином мовна норма стає інструментом формування національної самосвідомості, адже повторення й структурна організація фраз забезпечують запам'ятовування ключових морально-етичних ідей. У цьому контексті показовою є думка, що: «Слово в мові ніколи не існує саме по собі, воно живе лише у зв'язках із іншими словами» [6, с. 27], яка підкреслює системність мовної норми як основи смислотворення.

На особливу увагу заслуговує використання метафоричного поля, що поєднує мовну норму із сакральним змістом. Іван Огієнко часто порівнює мову з матір'ю, святинею чи храмом: «Любімо ж Рідну Мову, Як матір нашу Рідну» [5, с. 138], «Мова – це наш храм духу» [5, с. 172]. Ці метафори не лише емоційно впливають на читача, а й закріплюють у свідомості ідею, що дотримання мовної норми є актом духовного служіння та морального обов'язку. У цьому сенсі лексична точність, правильність слововживання та синтаксична організація тексту стають не технічними деталями, а елементами морального і національного виховання. А твердження: «Рідна мова – то душа народу, а душа не може бути бездоглядною» [7, с. 14] лише підсилює сакральне осмислення мовної норми.

Іван Огієнко також приділяє значну увагу ролі фонетичної та орфографічної норм у консолідації нації. Він підкреслює, що «гідність мови народу проявляється у чистоті її вимови, у правильності написання, у збереженні питомих звукових рис» [5, с. 101]. Збереження фонетичних норм, на його думку, є способом відтворення історичної спадщини, передачі культурних кодів, а також засобом моральної ідентифікації поколінь. У цьому контексті важливою є думка

«Рідномовні зв'язки передають нам не тільки слова, а й дух давніх поколінь» [6, с. 31], що дозволяє розглядати мовну норму як механізм історичної пам'яті.

Особливо важливе місце в концепції Івана Огієнка посідає виховна функція мовної норми. Мовознавець вказує, що формування молодого покоління через правильне вживання мови, вивчення граматичних правил і стилістичних норм закладає моральні та духовні засади нації: «Мову треба плекати змажку, бо це наш найперший скарб. У родині, де лунає рідне слово, живе Бог і любов» [5, с. 55]. Таким чином, мовна норма стає інструментом виховання національної свідомості, моральності та духовної зрілості. Освітню функцію мови підтверджує теза про те, що «Школа без рідної мови не може виховати свідомого громадянина» [7, с. 52].

Не менш важливим аспектом є зв'язок мовної норми із релігійним виміром. У книзі «Рідна мова» Іван Огієнко неодноразово повторює, що «кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри» [5, с. 55]; «Рідна мова – то найкращий провідник до розуміння Божого слова» [7, с. 60]. Використання нормативних мовних засобів у богослужбових текстах, молитвах, церковних книгах підтримує духовну єдність народу і забезпечує неперервність культурного та релігійного досвіду. Мовна норма стає тут не лише технічною системою, а засобом передавання сакрального змісту та символічної влади над культурною пам'яттю.

Іван Огієнко також звертає увагу на соціолінгвістичний аспект мовної норми. Він підкреслює, що мовна чистота й правильність впливають на соціальну згуртованість: «Хто не береже чести своєї рідної мови, той підкопує основу своєї нації» [5, с. 38]. Мовна норма слугує маркером соціальної відповідальності, сигналом внутрішньої дисципліни та етичного ставлення до власної культури. Водночас митрополит зауважує: «Мова об'єднує людей сильніше, ніж будь-які закони» [7, с. 19], що підкреслює її інтегративну функцію.

На семантичному рівні Іван Огієнко застосовує контрастні пари для підкреслення національної ідентичності, наприклад, «своє – чуже», «рідне – чужинське», «святе – профанне» [5, с. 142]. Такі мовні засоби закріплюють ціннісні орієнтири, які формують моральну й національну свідомість, і водночас демонструють роль мовної норми як інструмента ідентифікації «свого» та відмежування «чужого».

Синтаксичні прийоми Івана Огієнка також підкреслюють сакральність слова. Часте використання риторичних питань («Хто ж, як не мова, тримає нас укупі?», «Чи може народ жити без своєї святини?») [5, с. 65] створює ефект діалогічності та залучає читача до рефлексії. Вигуки та заклики («Любімо!», «Шануймо!», «Бережімо!») перетворюють текст на своєрідну літургію слова, де дотримання мовної норми стає духовним актом.

Не менш показовим є використання Огієнком великої літери для позначення морально-ціннісних понять: *Мова*, *Рідна*, *Слово*. Це графічне підкреслення статусу нормованого слова як святого та безумовно шанованого елемента національної культури. Мовна норма, таким чином, набуває символічного виміру, а її дотримання – моральної ваги.

У працях Івана Огієнка знаходимо численні приклади того, як мовна норма зберігає історичну пам'ять народу. Наприклад, правильне вживання народних фразеологізмів, приказок та пісенних зворотів, які передають етнічну ідентичність і культурні коди, стає засобом передачі традиційних цінностей. Учений зазначає: «Рідна мова – це мова наших батьків і прабатьків, дідів і прадідів, це мова того народу, з якого ми колись виийшли» [5, с. 108]. Тут мовна

норма служить інструментом збереження національної пам'яті, а її порушення – загрозою духовному існуванню нації.

Отже, у концепції Івана Огієнка мовна норма реалізує функції:

- сакрального маркера – мова як храм і святиня народу;
- інструмента морального виховання – дотримання норм як обов'язок перед нацією;
- засобу соціальної згуртованості – правильна мова формує колективну свідомість;
- інструмента збереження історичної пам'яті та культурних кодів – через граматичні, лексичні й стилістичні правила;
- ідентифікаційного механізму – «своє» протиставляється «чужому» через мовні та стилістичні відмінності.

Використання мовної норми як інструмента національної ідентичності у працях Івана Огієнка демонструє, що мова не лише передає інформацію, а й формує духовну, культурну та моральну основу народу. Кожне правило, кожен нормативний зворот у його книгах підкріплено метафізичним та культурним сенсом, що робить мовну норму органічним складником національного буття.

Висновки. Мовна норма в концепції Івана Огієнка слугує багатофункціональним інструментом формування національної ідентичності, що поєднує лінгвістичний, культурний та аксіологічний виміри. Вона є засобом збереження духовної цілісності нації, формою відповідальності мовця та чинником культурної спадкоємності. Ідеї вченого залишаються актуальними для сучасної мовної політики, освіти й гуманітарного дискурсу, відкриваючи перспективи подальших досліджень у площині мовної норми як складника національної безпеки.

Список використаних джерел і літератури:

1. Єрмоленко С.Я. Мовна норма. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2007. С. 438.
2. Зборовська Н. Сакралізація слова в українській мові. Київ: Видавництво ЛНУ, 2021. С. 34–39.
3. Коць Т. Аксіологічний і часовий виміри мовної норми. *Українська мова*. 2017. № 4 (64). С. 42–50.
4. Масенко Л. Соціолінгвістичні аспекти мовної норми, Львів: ЛНУ, 2021. 280 с.
5. Огієнко І. (митрополит Лларіон). Рідна мова / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 2010. 436 с.
6. Огієнко І. Наука про рідномовні зв'язки: Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. Жовква: Друкарня ОО. Василя у Жовкві, 1936. 76 с.
7. Огієнко І. Українська Культура. Коротка історія культурного життя українського народу. 3-є вид. Вінніпег: Товариство «Волинь», 1970. 272 с.
8. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

References:

1. Yermolenko, S. Ya. (2007). *Movna norma*. [Language norm]. *Ukrainska mova. Entsyklopediia*. [Ukrainian language. Encyclopedia]. Kyiv. (in Ukr.).
2. Zborovska, N. (2021). *Sakralizatsiia slova v ukrainskii movi*. [Sacralization of the word in the Ukrainian language]. Kyiv. S. 34–39. (in Ukr.).

3. Kots, T. (2017). Aksiolohichni i chasovi vymiry movnoi normy. [Axiological and temporal dimensions of the language norm]. *Ukrainska mova. [Ukrainian language]*. № 4 (64). S. 42–50. (in Ukr.).
4. Masenko, L. (2021). Sotsiolinhvistychni aspekty movnoi normy. [Sociolinguistic aspects of the language norm]. Lviv. (in Ukr.).
5. Ohienko, I. (Metropolitan Ilarion) (2010). Ridna mova [Native language]. Kyiv. (in Ukr.).
6. Ohienko, I. (1936). Nauka pro ridnomovni zviazky: Ridnomovnyi Katekhyzys dlia vchyteliv, robotnykiv pera, dukhovenstva, advokativ, uchniv i shyrokoho hromadianstva. [The science of native language relations: Native language catechism for teachers, writers, clergy, lawyers, students and the general public]. Zhovkva. (in Ukr.).
7. Ohienko, I. (1970). Ukrainska kultura. Korotka istoriia kulturnoho zhyttia ukrain-skoho narodu. [Ukrainian culture. A brief history of the cultural life of the Ukrainian people]. 3rd ed. Winnipeg. (in Ukr.).
8. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. [Dictionary of the Ukrainian language] (1970-1980) / I. K. Bilodid (Ed). Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr.).

Zoreslava Shevchuk

LANGUAGE NORM AS AN INSTRUMENT OF NATIONAL IDENTITY IN THE WORKS OF IVAN OHIIENKO

The article analyzes the concept of the language norm as a key instrument for the formation and preservation of national identity in the linguistic and linguo-philosophical legacy of Ivan Ohiienko. Based on his fundamental works, in particular «Native Language», «The Science of Native Language Duties», and «Ukrainian Culture», the language norm is examined as a multidimensional phenomenon that integrates linguistic, cultural, spiritual, and ethical aspects. It is substantiated that, in Ivan Ohiienko's interpretation, the language norm performs not only a regulatory function but also an axiological one, serving as a marker of national self-awareness, spiritual continuity, and cultural coherence.

It is emphasized that for Metropolitan Ilarion, language was not merely a means of communication, but also a primary marker of a people's cultural and spiritual identity, a key to shaping collective consciousness and the spiritual integrity of the nation. The article analyzes the lexical-stylistic and rhetorical means through which the scholar actualizes the idea of linguistic responsibility as a component of civic and national maturity.

It is noted that, in Ohiienko's concept, the language norm fulfills several functions: a sacred marker – language as a temple and shrine of the people; an instrument of moral education – adherence to norms as a duty to the nation; a means of social cohesion – correct language shapes collective consciousness; a tool for preserving historical memory and cultural codes – through grammatical, lexical, and stylistic rules; and an identification mechanism – «one's own» is contrasted with the «other» through linguistic and stylistic differences.

It is proven that the language norm in Ivan Ohiienko's works is a factor of the nation's spiritual consolidation and an important element of its cultural security. His ideas remain relevant for contemporary language policy, education, and humanitarian discourse, opening prospects for further research into the language norm as a component of national security.

Key words: Ivan Ohiienko, language norm, national identity, native language, language culture, linguo-philosophy, linguistic responsibility.

Отримано: 29.11.2025 р.

Прийнято до друку після рецензування: 08.03.2026 р.

Опубліковано: 25.05.2026 р.